

Dariusz Majchrzycki, Benedykt Pepliński

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

ANALIZA SKUTKÓW EKONOMICZNYCH NARUSZANIA PRAWNEJ OCHRONY ODMIAN

THE ANALYZE OF THE ECONOMIC CONSEQUENCE OF BREAKING LEGAL VARIETY PROTECTION

Słowa kluczowe: odmiana, prawna ochrona odmian, skutki ekonomiczne

Key words: variety, legal protection of varieties, economic consequence

Abstrakt. Celem badań było przedstawienie skutków ekonomicznych naruszenia wyłącznego prawa własności hodowcy do odmian zbóż w 2011 r. w Polsce. Analizę przeprowadzono na podstawie danych pierwotnych i wtórnych. W wyniku przeprowadzonych badań stwierdzono, że do naruszenia wyłącznego prawa hodowcy do odmian dochodzi na dużą skalę w Polsce. Wynikało to z faktu wykorzystania do siewu w dużych ilościach nasion niekwalifikowanych z wymiany tzw. międzysąsiedzkiej, z nielegalnego obrotu oraz rozmnożeń własnych (w przypadku, gdy nie są uiszczane opłaty od rozmnożeń własnych). Straty z tego tytułu dla firm hodowlanych wyniosły w 2011 r. 61,9 mln zł.

Wstęp

Prawna ochrona odmian roślin rolniczych opiera się na instytucji wyłącznego prawa do odmiany (wyłączne prawo). Przedmiotem tego prawa jest odmiana – a więc, porównując z przedmiotem ochrony prawa autorskiego albo prawa własności przemysłowej – przedmiot niebędący ani utworem, ani także rozwiązaniem technicznym, czy oznaczeniem, co pozwala ujmować wyłączne prawo jako swoiste prawo *sui generis*, chociaż wykazujące pewne podobieństwa przynajmniej do niektórych praw własności przemysłowej [Felchner 2009]. Dominującym systemem ochrony prawnej odmian jest system ochrony oparty na Konwencji Międzynarodowego Związku Ochrony Nowych Odmian (UPOV). Polska jest członkiem UPOV od 1989 r., a do Aktu z 1991 r. Konwencji UPOV przystąpiła w 2003 r.

W ramach Unii Europejskiej (UE) podstawową regulacją dla ochrony prawnej odmian roślin stanowi rozporządzenie Rady (WE) nr 2100/94, które powołuje Wspólnotowy Urząd Ochrony Odmian Roślin (CPVO) i stwarza ujednolity system ochrony prawnej odmian roślin współistniejący z systemami krajowymi, dopuszczający przyznawanie praw własności intelektualnej dla odmian skutkujący na całym obszarze UE. W Polsce regulacja ochrony prawnej odmian roślin zawarta jest w ustawie o ochronie prawnej odmian roślin (OPOR). Przedmiot regulacji ustawy OPOR obejmuje tryb oraz sposób przyznawania i pozbawiania praw do ochrony wyhodowanej albo odkrytej i wprowadzonej przez hodowcę odmiany, a także zarobkowego korzystania z niej oraz ochrony tego prawa [Domańska-Baer, Suchoń 2010].

Wyłączne prawo to prawo, o które może się ubiegać hodowca i które może być jemu przyznane (art. 2 ust. 1 pkt 7 ustawy OPOR), hodowcą jest zaś osoba (art. 2 ust. 1 pkt 7 ustawy OPOR), która [Domańska-Baer, Suchoń 2010]:

- a) wyhodowała albo odkryła i wprowadziła odmianę albo,
- b) jest lub była pracodawcą osoby, o której mowa w lit. a) albo zawarła umowę, w ramach której inna strona tej umowy wyhodowała, albo odkryła i wprowadziła odmianę lub,
- c) jest następcą prawnym osób, o których mowa w lit. a) i b).

Wyłączne prawo obejmuje prawo hodowcy do ochrony wyhodowanej albo odkrytej i wprowadzonej, a także prawo do zarobkowego korzystania z odmiany (art. 2 ust. 1 pkt 16 ustawy OPOR). Zakres zarobkowego korzystania odnosi się nie do odmiany jako takiej, lecz do materiału

siewnego odmiany chronionej i obejmuje czynności: wytwarzania lub rozmnażania, przygotowywania do rozmnażania, oferowania do sprzedaży, sprzedaż lub inne formy zbywania, eksportu, importu oraz przechowywanie materiału siewnego (art. 21 ustawy OPOR).

Rynek nasion siewnych roślin uprawnych na świecie w 2011 r. wyniósł około 45 mld USD. Wartość rynku nasion kwalifikowanych w Polsce w tym czasie wyniosła zaledwie 260 mln USD. Największym eksporterem nasion na świecie są USA, Holandia i Francja – wartość eksportu każdego z tych państw przekraczała 1,3 mld USD. Eksport nasion kwalifikowanych z Polski w 2011 r. wyniósł 46 mln USD. Największymi importerami nasion są USA, Niemcy i Francja z wartością przekraczającą 680 mln USD dla każdego z tych państw. Polska w 2011 r. zaimportowała nasiona o wartości 166 mln USD [*Estimated value... 2013, Exports of seed... 2013, Imports of seed... 2013*].

W ostatnich latach obserwuje się powolny wzrost produkcji oraz sprzedaży nasion kwalifikowanych zbóż w Polsce. Produkcja wzrosła z 165,2 tys. t w 2007 r. do 250,7 tys. t w 2011 r., sprzedaż nasion kwalifikowanych natomiast wzrosła w tym okresie z 133,8 do 150,3 tys. t [Oleksiak 2012].

Wskaźnik udziału nasion kwalifikowanych zbóż w zasiewach w 2011 r. wyniósł zaledwie 9%. Najwyższy udział nasion kwalifikowanych w zasiewach wystąpił w województwach śląskim, kujawsko-pomorskim i lubuskim – powyżej 19%, najniższy natomiast w województwach lubelskim, mazowieckim i świętokrzyskim – poniżej 5% [*Rynek środków... 2012*]. Udział nasion kwalifikowanych w zasiewach w Polsce jest znacznie niższy niż w innych krajach UE. W Niemczech kształtował się on na poziomie około 55%, w Czechach 50%, a w Danii i Szwecji przekraczał 80% [Majchrzycki, Wajszczuk 2007]. Tak niski poziom zużycia nasion kwalifikowanych w Polsce skutkuje niskimi wpływami z tytułu opłat licencyjnych, które pozwoliłyby pokryć koszty hodowli. W Polsce jest również niski poziom wpływów z tytułu opłat za wykorzystanie przez rolników nasion własnych do siewu. Firmy hodowli roślin sygnalizują również praktyki nielegalnego wykorzystania nasion do siewu.

Celem pracy była analiza skutków ekonomicznych naruszenia wyłącznego prawa własności hodowcy do odmian zbóż.

Materiał i metodyka badań

Zakres czasowy analiz obejmował 2011 r., gdyż dane z 2012 r. nie odzwierciedlały rzeczywistych rozmiarów naruszenia praw własności do odmian na skutek wymarznięć zbóż ozimych i rzepaku, które nastąpiło na dużym obszarze Polski. W 2012 r. rolnicy przesiewali je głównie niekwalifikowanym materiałem siewnym zbóż jarych, pochodzącym z rozmnożeń własnych oraz wymiany międzysąsiedzkiej. Było to spowodowane brakiem wystarczającej ilości kwalifikowanego materiału siewnego zbóż jarych.

Analizy przeprowadzono na podstawie danych pierwotnych i wtórnych. Dane wtórne pochodziły z literatury przedmiotu, International Seed Federation, Agencji Nasiennej Sp. z o.o., Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy (IERiGŻ-PIB) z Państwowej Inspekcji Ochrony Roślin i Nasiennictwa (PIORiN) oraz Centralnego Ośrodka Badania Odmian Roślin Uprawnych (COBORU). Ważnym źródłem danych były informacje uzyskane w Agencji Nasiennej Sp. z o.o. oraz w wybranych czterech firmach hodowli zbóż działających w Polsce. Informacje te zostały uzyskano na podstawie wywiadu standaryzowanego przeprowadzonego z osobami odpowiedzialnymi za egzekwowanie praw własności do odmian. Dotyczyły one skali oraz skutków naruszenia prawnej ochrony odmian, sposobu zbierania opłat od rozmnożeń własnych oraz przeciwdziałania nielegalnemu obrotowi nasion. Poruszono również zagadnienia dotyczące kosztów hodowli zbóż.

Wyniki badań

Korzystanie z odmiany przez hodowcę posiadającego wyłączne prawo jest częściowo ograniczone (art. 22 ust. 3 ustawy OPOR). Korzystanie przez inne osoby z materiału siewnego i materiału ze zbioru dozwolone jest:

- na własne zarobkowe potrzeby,
- do celów doświadczalnych,
- do tworzenia nowych odmian.

Ograniczenie w korzystaniu z odmiany przez hodowcę posiadającego wyłączne prawo stanowi także specyficzna instytucja tzw. odstępstwa rolnego (art. 23 ustawy OPOR). Odstępstwo rolne polega na tym, iż właściciel gruntów rolnych może za opłatą od rozmnożeń własnych FFS (ang. *farm save seed*) uiszczoną na rzecz hodowcy używać materiału ze zbioru jako materiału siewnego odmiany chronionej wyłącznym prawem, z jednym zastrzeżeniem – właściciel gruntów rolnych o powierzchni do 25 ha może używać materiału siewnego zbóż ze zbioru odmiany chronionej wyłącznym prawem jako materiału siewnego bez konieczności uiszczania opłat na rzecz hodowcy. Prawo to dotyczy jedynie zbóż populacyjnych następujących gatunków: pszenicy zwyczajnej, żyta, jęczmienia, pszenżyta oraz owsa. Wysokość, sposób oraz termin uiszczania opłat na rzecz hodowcy w ramach odstępstwa rolnego są ustalane w umowie zawartej pomiędzy hodowcą a właścicielem gruntów rolnych. W Polsce do rozstrzygnięcia spraw w tym zakresie hodowcy powołali Agencję Nasienną Sp. z o.o. Opłata nie powinna przekraczać wysokości opłaty licencyjnej za daną odmianę materiału siewnego ustaloną przez hodowcę danej odmiany. Jeżeli umowa nie została zawarta (w Polsce nie została zawarta) to opłata wynosi 50% opłaty licencyjnej za daną odmianę i powinna być uiszczona w terminie 30 dni od dnia wykorzystania materiału siewnego. Jednak niewielu rolników stosuje się do tych przepisów.

Do naruszana wyłącznego prawa własności hodowcy do odmian zbóż (co powoduje duże straty dla hodowców zbóż) dochodzi wtedy, gdy rolnik sieje nasiona niekwalifikowane pochodzące z:

- wymiany międzysąsiedzkiej,
- nielegalnego obrotu – nasiona bez świadectwa kwalifikacji,
- rozmnożeń własnych, gdy nie są uiszczone od tego opłaty FFS.

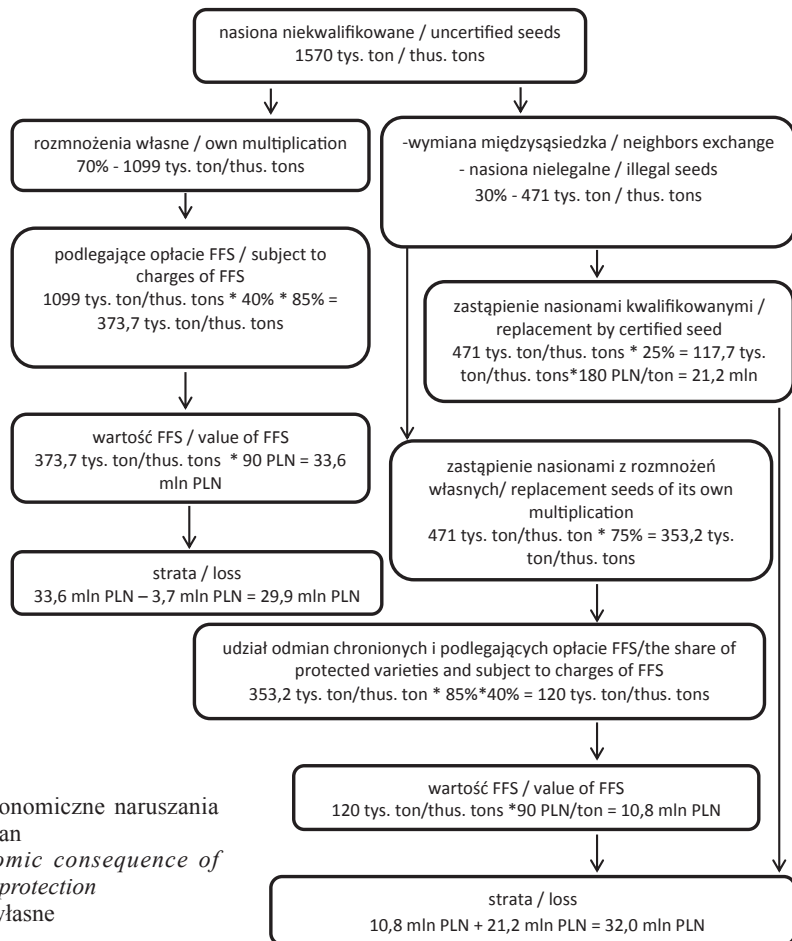
Wymiana międzysąsiedzka jest bardzo często wykorzystywana przez rolników jako źródło nabycia nowej odmiany. Część rolników nabywając w ten sposób nasiona nawet nie zdaje sobie sprawy, że łamie prawo. Kolejne źródło pochodzenia nielegalnych nasion to zakup nasion bez świadectwa kwalifikacji. Wciąż zdarza się, że podmioty zajmujące się obrotem materiałem siewnym oferują nasiona wyprodukowane z materiałów bazowych, które na skutek różnych przyczyn nie zostały zakwalifikowane. Rolnik w ten sposób nabywa ziarno o określonym potencjale genetycznym, ale hodowca nie uzyskuje za to ziarno opłaty licencyjnej. Najczęściej jednak rolnicy wykorzystują do siewu własne nasiona, co jest oczywiście dozwolone prawem pod warunkiem, że rolnik w wyznaczonym terminie uiści określoną opłatę, tzw. opłatę od rozmnożeń własnych na rzecz właściciela odmiany. W większości przypadków jednak nie jest to czynione.

Powierzchnia uprawy zbóż podstawowych w Polsce w 2011 r. wyniosła 7376 tys. ha. Ilość nasion potrzebnych do obsiania wskazanej powierzchni to 1720,3 tys. t. Udział nasion kwalifikowanych w zasiewach zbóż wyniósł 150,3 tys. t. [Rynek zbóż 2012]. Pozostała część, tj. 1570 tys. t to, nasiona niekwalifikowane, co stanowi punkt wyjścia do określenia skutków ekonomicznych ponoszonych przez hodowców zbóż z tytułu nieprzestrzegania prawnej ochrony odmian (rys. 1).

Nasiona niekwalifikowane wykorzystywane przez producentów rolnych stanowiły w 2011 r. 1570 tys. t. Pochodziły one z następujących źródeł.

Pierwsze źródło to rozmnożenia własne, czyli rolnicy wcześniej zakupiony kwalifikowany materiał siewny zbóż wykorzystują we własnym gospodarstwie do siewu przez wiele lat. Z badań oraz z danych uzyskanych w Agencji Nasienną Sp. z o.o. wynika, że nasiona te stanowiły 70%, tj. 1099 tys. t. Obowiązek uiszczania opłat za zużycie własnych nasion do siewu mają rolnicy, którzy gospodarują na powierzchni powyżej 25 ha gruntów rolnych. Na podstawie obliczeń struktury gospodarstw w Polsce pod względem powierzchni stwierdzono, iż 40% tego areálu podlega opłatom FFS, co daje 439,6 tys. t nasion.

Nie wszystkie odmiany zbóż wykorzystywane do siewu są chronione wyłącznym prawem do odmiany, czyli podlegają konieczności uiszczania opłat. Na podstawie danych PIORiN oraz COBORU [www.piorin.gov.pl 2013, www.coboru.gov.pl 2013] można stwierdzić, iż 85% odmian wykorzystywanych do siewu przez rolników podlega takiej ochronie. Wynika z tego, iż opłaty

Rysunek 1. Skutki ekonomiczne naruszenia prawnej ochrony odmian
 Figure 1. The economic consequence of breaking legal variety protection
 Źródło: opracowanie własne
 Source: own study

takie powinny być uiszczane od 373,7 tys. t nasion. Średnia stawka opłat FSS za 1 t nasion w 2011 r. wynosiła 90 zł [www.agencjanasienna.pl 2013], czyli z tytułu opłat od rozmnożeń własnych do hodowców powinno trafić 33,6 mln zł. W 2011 r. hodowcy z tego tytułu osiągnęli wpływy na poziomie 3,7 mln zł. Straty z tego tytułu wyniosły więc 29,9 mln zł.

Kolejne źródło nasion niekwalifikowanych wykorzystywanych przez rolników to nasiona pochodzące z wymiany międzysąsiedzkiej oraz z zakupu nasion bez świadectwa kwalifikacji (jako ziarno paszowe). Stanowią one 30% nasion niekwalifikowanych wykorzystywanych przez rolników, tj. 471 tys. t. Gdyby zlikwidować nielegalny obrót nasionami, to część rolników zamieniłaby je na nasiona kwalifikowane, a pozostała wykorzystywałaby nasiona z rozmnożeń własnych. Według badań byłoby to odpowiednio 25 i 75%. Przyjmując takie założenia rolnicy nabywaliby 117,7 tys. t nasion kwalifikowanych zbóż (25%), dla których średnia stawka opłaty licencyjnej w 2011 r. wynosiła 180 zł, co dałoby wpływy z tego tytułu na poziomie 21,2 mln zł. Pozostała część – 353,2 tys. t (75%), stanowiłyby nasiona z rozmnożeń własnych. Przyjmując, że 40% tego arealu podlegałoby opłatom FFS, byłoby to więc 141,3 tys. t. Należy przyjąć, że 85% odmian podlegać będzie ochronie prawnej, co dałoby areal 120 tys. ha. Przyjmując stawkę 90 zł opłaty FSS za wykorzystanie 1 t nasion do siewu otrzymałoby się wartość 10,8 mln zł. Łącznie wartości te dałyby kwotę 32 mln zł.

Łączna strata z tytułu naruszenia prawnej ochrony odmian wyniosła 61,9 mln zł. Jest to bardzo duża wartość, zważywszy, iż koszt wyhodowania jednej odmiany w Polsce wynosi od 1,0 do 2,0 mln zł, w zależności od gatunku i efektywności firmy hodowlanej. Wystarczyłoby więc np. na wyhodowanie około 40 odmian. Wysokie, bezpośrednie straty hodowców ograniczają głównie inwestowanie w nowoczesne metody hodowlane, które mogłyby skrócić proces hodowli, a tym samym przyspieszyć postęp hodowlany.

Wnioski

1. W Polsce do siewu w 2011 r. zużyto 1720,3 tys. t nasion zbóż. Zaledwie 150,3 tys. t (9%) stanowiły nasiona kwalifikowane. Pozostałe 91%, tj. 1570 tys. t stanowiły nasiona niekwalifikowane.
2. Do naruszenia wyłącznego prawa hodowcy do odmian dochodzi w Polsce na dużą skalę. Wynika to z faktu, iż rolnicy wykorzystują do siewu głównie nasiona z rozmnożeń własnych, za które nie uiszczają należnych hodowcom zbóż opłat. Ponadto, rolnicy stosują do siewu nasiona z wymiany międzysąsiedzkiej oraz z nielegalnego obrotu – bez świadectwa kwalifikacji.
3. Strata z tytułu naruszenia wyłącznego prawa hodowcy do odmiany w 2011 r. wyniosła 61,9 mln zł. Wysokie, bezpośrednie straty hodowców, ograniczają głównie inwestowanie w innowacyjne metody hodowlane, co znacznie spowalnia postęp hodowlany.

Literatura

- Domańska-Baer A., Suchoń A. (red.) 2010: *Ochrona własności intelektualnej. Wybrane zagadnienia prawne*, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, Poznań, s. 168.
- Estimated Value of the Domestic Seed Market in Selected Countries for the year 2011*. International Seed Federation 2012: www.worldseed.org/cms/medias/file/ResourceCenter/SeedStatistics/Domestic_Market_Value_2011_Update.pdf.
- Exports of seed for sowing by country – Calendar year 2011*. International Seed Federation 2012: www.worldseed.org/cms/medias/file/ResourceCenter/SeedStatistics/SeedExports/Seed_Exports_2011.pdf.
- Felchner K. (red.) 2009: *Ustawa o ochronie prawnej odmian. Komentarz*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa, s. 17-19.
- Imports of seed for sowing by country – Calendar year 2011*. International Seed Federation 2012: www.worldseed.org/cms/medias/file/ResourceCenter/SeedStatistics/SeedImports/Seed_Imports_2011.pdf.
- Majchrzycki D., Wajszczuk K. 2007: *The influence of the European Union enlargement of the seed breeding and production sector in Poland. The third international conference Rural Development 2007*, Akademia, s. 105.
- Oleksiak T. 2012: *Rynek nasion 2011*, IHAR-PIB, Radzików, s. 2-8.
- Rynek środków produkcji dla rolnictwa*. 2012: IERiGŻ-PIB, ARR, MRiRR, nr 39, s. 33.
- Rynek zbóż*. 2012: IERiGŻ-PIB, ARR, MRiRR, nr 35, s. 31-34.
- www.agencjanasienna.pl
www.coboru.gov.pl
www.piorin.gov.pl

Summary

Aim of this study is to analyze the economic consequence of breaking exclusive right of breeders for cereals varieties in 2011. Breaking of exclusive right of breeders for variety occurs when a farmer sows uncertified seed from neighbors exchange, illegally acquired seed - "without needed documents" and sowing the seeds of its own production, for which it does not pay fees from their own use. Losses of this title was in 2011, 61,9 million. These losses limit investment in innovative methods of breeding.

Adres do korespondencji
 dr Dariusz Majchrzycki, dr benedykt Pepliński
 Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
 Katedra Zarządzania i Prawa
 ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań
 tel. (61) 848 71 09
 e-mail: majchrzycki@up.poznan.pl, peplinski@up.poznan.pl